

INLEDNING

Kärlek är litteraturens mest älskade motiv. Det finns berättelser om rosenröda drömmar och bitter kärlekssorg, om glödhet passion och glädjelös vardag, om förbjudna känslor och påbjudna förbindelser. För det mesta handlar det om olikkönad kärlek, men långt ifrån alltid, för trots att samkönad kärlek har varit kriminaliserad i samhället, fördömd av kyrkan och tabuerad i kulturen har det också funnits berättelser om kärlek mellan kvinnor och mellan män. För den som söker vill säga, för i de litteraturhistoriska handböckerna finns de inte.

Attraktion, erotiskt begär och kärlek mellan kvinnor och mellan män är en känslomässig möjlighet i människors liv och förbudet mot den har skapat spänningar som konsten och litteraturen har kunnat spela med. *Berättelser om det förbjudna. Begär mellan kvinnor 1900–1935* handlar om detta. Boken undersöker olika berättelser om kvinnors erotiska begär till kvinnor och de föreställningar om det förbjudna som skrivs fram i dem. Hur ser dessa föreställningar ut? Och hur ser berättelserna ut? Vilka strategier använder författarna för att komma runt yttrandeförbudet i dessa frågor? Finns det utopier om hur allt skulle kunna ordnas på ett annat och bättre sätt? Vilka litterära och andra föreställningar om det förbjudna bryts dessa skildringar mot? Hur förflyttas gränsen mellan det förbjudna och det påbjudna över tid? Boken handlar om kärlek mellan kvinnor som motiv i svensk litteratur 1900–1935 och är en fristående fortsättning på *Kärlekshistoria. Begär mellan kvinnor i 1800-talets litteratur* (2008).

Berättelser om det förbjudna undersöker en tid av omvälvande

förändringar, både när det gäller kvinnors sociala villkor och synen på hur relationer mellan och inom könen skulle kunna se ut, en tid när kvinnor arbetade politiskt i en utsträckning som aldrig tidigare. I början av perioden saknade kvinnorna rösträtt, de gifta kvinnorna saknade myndighet och kvinnor med akademisk utbildning saknade rätt att få statlig tjänst. Allt detta förändrades under 1920-talets första år. I början av perioden var det ingen som öppet ifrågasatte kriminaliseringen av samkönad sexualitet – i slutet blev frågan ett ärende för riksdagen.

Kvinnorörelsen

Rösträttsrörelsen organiserade kvinnor runt om i landet under 1900-talets första decennier. Den ordnade kulturtillställningar, föreläsningar, debatter och politiska aktioner av allehanda slag och skapade organisationer både lokalt, nationellt och internationellt. Den startade tidskrifter och så småningom också en egen skola, Kvinnliga Medborgarskolan vid Fogelstad. Tillsammans bildade alla dessa verksamheter en feministisk offentlighet som blev grogrunden för idéer som gick långt utöver de politiska dagsfrågorna. Den gav plats för drömmar om ett nytt sätt att leva.

Och rösträttsrörelsens arbete gav resultat. 1919 fick svenska kvinnor rösträtt och blev politiskt valbara. Valåret 1921, samma år som de för första gången kunde använda sin rösträtt, blev gifta kvinnor myndiga och ett par år senare kom behörighetslagen, som gav kvinnor rätt att inneha statliga tjänster.

Vad gäller samkönad kärlek hände det däremot inte mycket på den politiska nivån. Den var kriminaliserad under hela undersökningsperioden. Brottsbalkens paragraf 18:10 lød: "Övar någon med en annan person otukt som emot naturen är, eller övar någon otukt med djur; varde dömd till straffarbete i högst två år." En besynnerlig skrivning, kan man tycka, för vad betyder egentligen "emot naturen"? Paragrafens kritiker undrade om något som människor gör av lust och längtan verkligen kan vara "emot naturen". Men kriminaliseringen av samkönade sexuella handlingar skulle ändå finnas kvar fram till 1944.

Paragraf 18:10 föste ihop samkönad sexualitet och sex med djur till ett och samma brott. Det är det föråldrade sodomibegreppet med rötter i de gammaltestamentliga lagarna som spökar i orden. Sodomi innebär i sin striktaste tolkning penetration av fel kön, fel art, fel kroppsöppning eller med hjälp av fel verktyg, och många av de intima handlingar som ett samkönat par kunde tänkas ägna sig åt – och särskilt kvinnopar – föll därmed utanför ramen. Men begreppet kunde ibland också tänjas till att omfatta alla former av samkönad sexualitet, kvinnors likaväl som mäns.¹

På de sociala, vetenskapliga och kulturella områdena hände det desto mer i frågan. Många kvinnorörelsekvinnor levde tillsammans, något som i stort sett tycks ha varit ganska accepterat inom rörelsen, men om det handlade om något mer än vänskap var det ingenting man låtsades om utåt. Över huvud taget talade rösträttskvinnorna inte gärna om sexualitet. Det gick inte, eftersom den antifeministiska retoriken alltid sköt in sig på just det när den försökte smutskasta rörelsekvinnorna. De framställdes som fula och förtorkade, men hejdlöst karltokiga om chansen gavs. De beskylldes för att vara förlästa, försupna och förlupna och liksom förvridna av politik, lärdom och brist på man och barn. De påstods vara okvinnliga och manshatiska, hysteriska och hermafroditiska, frigida och hypersexuella – gärna allt på en och samma gång – och de misstänktes ofta, ofta, ofta för att vara galna efter fruntimmer. Letar man efter exempel på den typen av nidbilder hittar man dem hos till exempel Albert Engström och August Strindberg, men också – kanske mer förvånande – hos Ellen Key och Agnes von Krusenstjerna.²

Ändå fanns det några modiga kvinnor som vågade trotsa svårigheterna och diskuterade kärlekens samhälleliga villkor offentligt. Den tongivande av dem var Ellen Key, en varm förespråkare för kärleken mellan man och kvinna, helst i utomäktenskaplig tappning. Hon skrev om kärlekens välsignelsebringande effekter både för de älskande och för samhället som helhet. Key använde gärna polariseringar. Hon siade om en framtida kvinna, som genom sin kärleksgärning i hem och samhälle skulle lyfta hela mänskligheten till en högre biologisk och social nivå och ställde denna idealkvinna mot stressade yrkeskvinnor, fanatiska feminister, ”maninnor” och ”ur-

spårade”. De båda sista orden har med samkönade begär att göra.³

Även Frida Stéenhoff var kontroversiell, men på ett annat sätt. Liksom Key hävdade hon kärlekens rätt i alla lägen och kritiserade den förlegade äktenskapslagen, den sexuella dubbelmoralen, den reglementerade prostitutionen och marginaliseringen av de ogifta mödrarna och deras barn, men till skillnad från Key gjorde hon det inte utifrån heterosexistiska utgångspunkter. Tvärtom. I en tid när nästan ingen annan vågade tog hon gång på gång upp frågan om samkönad kärlek.

Också Elin Wägner, kvinnorörelsens flitigaste penna, skrev om dessa frågor, men på ett mer nedtonat sätt än de två andra. I *Pennskaftet* (1910), en roman som bland annat handlar om kärlekens samhällseliga villkor, skrev hon in en hel del av Keys tankar, men inte hennes sätt att polarisera. I stället framställde Wägner kvinnorörelsens aktivister som sinsemellan olika varandra, var och en med sin historia i bagaget. Det persongalleri romanen tecknar är uppenbart tänkt som en motbild till antifeminismens klichébilder. Här finns både gifta och ogifta. Här finns kvinnor som lever i utomäktenskapliga relationer med män och kvinnor som uppfattar sådant som sedeslöst. Och så finns Kerstin Vallmark som är skeptisk till alla former av (hetero)sexualitet. ”Enligt hennes uppfattning var en kvinna antingen gift, och då var ju redan det ganska egendomligt, eller var man som hon själv.”⁴

Key var alltså det tongivande namnet på området både i Sverige och i ett internationellt perspektiv, men hon var omtvistad, inte minst inom kvinnorörelsen. Hennes skarpaste och mest välformulerade kritiker var skribenten Klara Johanson, som i sitt tänkande på flera sätt föregrep centrala tankegångar inom det som långt fram i tiden skulle komma att kallas queerteori. Med hjälp av humor och ironi underminerade hon i texter som ”Sexualsystemet” och ”Den sista damsadeln”, båda publicerade i kvinnorörelsetidskriften *Tidevarvet*, tidens polariserade köns- och sexualitetsordning.

Gayliv, konst och sexologi

Under decennierna runt 1900-talet växte det fram ett allt synligare gayliv på olika håll i Europa. Det var under denna tid som samkönat begär började ses som ett uttryck för en identitet och inte som ett brott eller en synd.⁵ I städer som Wien, Berlin, Paris och London fanns barer och nöjesetablissemang som attraherade gaypubliken och där de moderna rollerna som lesbisk, homosexuell och transperson kunde utvecklas. Allra livligast, synligast och bäst organiserat var gaylivet i Berlin under Weimartiden. Mellan 1919 och 1933 dök det upp inte mindre än tjugo till trettio tyskspråkiga tidningar och tidskrifter för gaypubliken i Berlin. Några av dem vände sig till kvinnor –*Die Freundin*, *Ledige Frauen*, *Garçonne* och *Frauenliebe*.⁶ Det fanns till och med en guidebok om Berlins lesbiska nöjesliv för tillresande turister, *Berlin's lesbische Frauen* (1928), skriven av journalisten och författaren Ruth Margarete Roellig.⁷

Redan på 1890-talet hade August Strindberg skildrat en gaybal i Berlin och i *Svarta fanor* (1907) berättade han om i vilka städer man kunde tänkas finna dessa ställen.⁸ Martin Koch lyfte fram Berlin som en stad där homoerotiken frodades i *Guds vackra värld* (1916), en roman där de flesta av tidens homofoba föreställningar passerar revy. Poeten Vilhelm Ekelund reste till Berlin 1908 för att ta del av stadens nattliv och längre fram skulle Hjalmar Bergman och regissören Mauritz Stiller söka sig dit av samma anledning. Karin Boye tillbringade ett helt år i Berlin och det var där hon på allvar kunde utforma en roll som lesbisk. Berlin utövade en stark dragningskraft även på Agnes von Krusenstjerna, och i Pahlensviten blir staden en symbol för den moderna tidens könsliga och sexuella experiment.

Också Paris var vid 1900-talets början en magnet för människor som sökte efter nya sätt att leva och tänka. Hit kom bild- och scenkonstnärer, musiker och författare från olika hörn av världen för att ta del av allt det nya som formades här, många av dem med smak för samkönad erotik. På den vänstra stranden i Paris öppnade den excentriska, öppet lesbiska författaren Natalie Barney sitt hem för tidens mest namnkunniga konstnärer, och den lika excentriska och

öppet lesbiska författaren Gertrude Stein gjorde likadant tillsammans med partnern Alice B. Toklas.⁹

Ryska baletten gjorde succé i Paris med stjärnor som Vaslav Nijinskij och Ida Rubinstein. Den skapade nya uttrycksformer för dansen och knöt till sig modernismens yppersta bildkonstnärer, musiker och författare. Ryska balettens största succé – och dess största skandal – var *Våroffer* 1913 med musik av Igor Stravinskij. Baletten experimenterade med rörelser, kostymer och scenografi, den iscensatte nya, gärna androgyna könsuttryck och var mycket populär i gaykretsar. Några år senare kom Svenska baletten i Paris att verka i samma anda och ibland engagerade de samma konstnärer som tidigare hade samarbetat med Ryska baletten. Ett av deras mest uppmärksammade verk var *Människan och hennes åtrå* (1921), där koreografen och dansaren Jean Börlin uppträdde till synes naken i en åtsmitande kostym. I båda dessa dansgrupper var flera av nyckelpersonerna homosexuella, vilket negativt inställda kritiker gärna lade dem till last.¹⁰

Också inom filmen, denna det tjugonde århundradets konstform framför andra, fanns det skildringar av samkönad kärlek. I Mauritz Stillers *Vingarne* (1916), med homoerotiskt motiv och gjord efter en förlaga av den danske författaren Herman Bang, medverkade en rad öppet homosexuella personer. *Anders als die Anderen* (1919) var resultatet av ett samarbete mellan regissören Richard Oswald och den radikale sexologen Magnus Hirschfeld. Här finns en kraftfull plädering för att avskaffa kriminaliseringen av samkönade sexuella handlingar. 1931 var det dags för en film med lesbiskt motiv, Leon-tine Sagans *Mädchen in Uniform*, gjord efter ett drama av Christa Winsloe. Till och med i det senare så strikta Hollywood producerades under denna tid filmer som flirtade med gaypubliken. Laura Horak kan i *Girls Will Be Boys* presentera mer än fyra hundra exempel på kvinnor i manskläder i amerikansk film mellan 1908 och 1934. När Marlene Dietrich, Greta Garbo och Katharine Hepburn slog igenom med sina könsöverskridande gestaltningar skrev de alltså in sig i en redan etablerad tradition.¹¹ 1911 hade Richard Strauss *Rosenkavaljeren* premiär, där byxrollen Octavian sjunger smäktande kärleksduetter med kvinnor. Rollkaraktären är en ung man, men

musiken är skriven för en kvinna, vilket alltså innebär att en kvinna de facto framsjunger kärlek till andra kvinnor.^{11b}

Inom bildkonsten har kvinnor, gärna nakna och skildrade med erotisk touch, förstås alltid varit ett populärt motiv bland manliga konstnärer, men vid den här tiden framträdde också kvinnliga konstnärer som på ett utmanande sätt skildrade människorna i de gaykretsar där de själva levde. Romaine Brooks, Jeanne Mammen, Marie Laurencine och Tamara de Lempicka är några kända exempel. Den franska fotografen Claude Cahun utmanade traditionella könsföreställningar i sina bilder, och i Norge experimenterade Bolette Berg och Marie Høeg med fotografiska installationer där de kunde uppträda som ett par eller poserade som buspojkar med glimten i ögat och en cigarett i mungipan.

Det var under decennierna kring 1900 som vetenskapen om sexualiteten växte fram. Den lanserade bl.a. begreppen ”homo-”, ”hetero-” och ”bisexualitet” liksom mängder av ord som ingen längre använder, exempelvis ”dioning” och ”urning” (person som dras till det andra respektive det egna könet) och ”konträr”, ”inverterad”, ”det tredje könet”, ”det mellanliggande könet” och ”psykisk hermafroditism”, som alla förbinder samkönat begär med olika former av könsöverskridande. Ord som bet sig fast är däremot ”dekadent” och ”pervers”. Det obsoleta ordet ”sodomi”, som förbinder homosexualitet med sex med djur, hängde kvar trots att det hade konstruerats så många nya och – ibland – mer adekvata ord. I skönlitterära texter kunde en kvinnoälskande kvinna kallas för ”lesbisk”, ”sapfisk”, ”homosexuell”, ”tribad”, ”sån”, ”fallen”, ”vampyr”, ”manshatare”, ”man-kvinna”, ”maninna”, ”förmanligad”, ”gynander”, ”pojkflicka”, ”garçon-ne”, ”androgyn” eller ”hermafrodit”. Bland annat, för det fanns fler ord – och då ska man ändå komma ihåg att ordbruket inom de lesbiska kretsarna själva ännu inte är utforskat i Sverige. Den här boken handlar huvudsakligen om publicerade litterära texter och troligen skulle en större studie av brev, dagböcker och annat privat material göra ordlistan längre.¹²

Richard von Krafft-Ebing gjorde en pionjärinsats för sexologin med sitt stora verk *Psychopathia Sexualis* (1886), ett verk som sedan utökades och bearbetades och blev allt radikalare med tiden.

Han närmade sig tanken att samkönade sexuella handlingar borde avkriminaliseras. Havelock Ellis vidareförde hans arbete med mas-todontverket *Studies in the Psychology of Sex* (1897–1928).

Freud utvecklade psykoanalysen och lanserade sina teorier om människans psykosexuella utveckling, teorier som skulle komma att få starkt genomslag i litteraturen vid undersökningsperiodens slut. Magnus Hirschfeld och hans medarbetare gav ut *Berlins Drittes Geschlecht* (1904), *Die Transvestiten* (1910) och *Die Homosexualität des Mannes und des Weibes* (1914), arbeten som skulle ha förändrat den köns- och sexualitetspolitiska 1900-talshistorien om de hade fått genomslag. I dessa böcker får trans- och homopersoner själva komma till tals. Hirschfeld stod politiskt närmare de människor han forskade om än andra sexologer gjorde; ändå arbetade han med en större vetenskaplig stringens än de flesta av dem. Det fanns också tidskrifter som på vetenskaplig grund, men utifrån vänsterliberala politiska idéer, diskuterade frågor om kön och sexualitet på ett ickefördömande och socialreformatoriskt sätt. I Tyskland fanns *Zeitschrift für Sexualwissenschaft* och *Jahrbuch für sexuelle Zwischenstufen* och i England fanns *Urania*.¹³

Samtidigt med det vetenskapliga utforskandet av kön och sexualitet förändrades litteraturens skildringar av dessa frågor. Det pågick en intensiv trafik mellan sexologin och skönlitteraturen. Forskarna hämtade fallbeskrivningar och synsätt från de skönlitterära berättelserna och sedan lånade författarna både teorier och skrivsätt från forskarna. Följden av denna skytteltrafik mellan fakta- och fiktionslitteratur var att den samkönade kärleken i litteraturen gärna skildrades på ett förment vetenskapligt sätt. Sexologin gavs ofta en emblematisk karaktär. I Aimée Ducs *Sind es Frauen?* från 1901 dyker *Psychopathia Sexualis* upp som en markör för det icke-heterosexuella. I andra romaner kommer huvudpersonen – och läsaren – till insikt om den verkliga karaktären av de känslor hen hyser genom konfrontationen med ett sexologiskt verk. Så är det för Mette i Anna Weirauchs *Der Skorpion* (1919–1931), så är det för Stephen i Radclyffe Halls *The Well of Loneliness* (1928) och så är det för Charlie i Margaret Subers *Charlie* (1932).

Det har diskuterats hur stor betydelse sexologin egentligen hade

för formeringen av det moderna homosexualitetsparadigmet. Foucault och många i hans efterföljd lyfter fram den som avgörande, medan senare forskare ofta menar att den var sekundär i förhållande till den kultur som skapades genom alla de mötesplatser av olika slag där kvinnor mötte kvinnor och män mötte män. Sexologerna – de främsta av dem vill säga – skapade ju faktiskt sina teorier i nära samarbete med människor som redan hade samkönade kärlekserfarenheter. En annan viktig sak i denna diskussion är tidsaspekten: det tog tid innan sexologin nådde ut till en bredare läsekrets. Vid undersökningsperiodens början var sexologins rön en fråga för en liten krets av experter, men vid dess slut hade de nått ut till en bredare läsekrets.¹⁴ Då började sexologin fungera som ett slags språk för att kommunicera det förbjudna.¹⁵ Men det var ett förrädisk språk, för de tidiga sexologerna var män och de flesta av dem beskrev världen ur ett heteromanligt perspektiv, något som Lydia Wahlström, Gertrud Almqvist, Klara Johanson, Hagar Olsson, Rosa Mayreder, Sofie Lazarsfeld och många andra uppfattade som mycket problematiskt. Det ”förvånar mig att jag aldrig eller ytterst sällan stöter på något som angår *mig*”, skrev Klara Johanson efter att ha läst igenom hela Freuds samlade verk. ”Han känner inte min sort. Och det är en grav invändning mot hans teorier.”¹⁶

Sexologins popularitet bidrog till den sexualisering av litteraturen som fick sin kulmen i primitivismen i början av 1930-talet. Vetenskapen om sexualiteten var ett teoretiskt fundament i etableringen av det moderna homosexualitetsparadigmet och ett viktigt led i den process i vilken en viktoriansk förbudsmoral övergick i en erotisk påbudsmoral. En del vanns med detta. Annat gick förlorat.

Romantisk vänskap

Innan alla dessa omvälvande förändringar inträffade och innan det moderna homosexualitetsparadigmet hade slagit igenom hade det funnits ett slags kulturellt frirum för samkönade relationer, ett fenomen som har kallats ”romantisk vänskap” eller ”feministisk vänskapskärlek”. Den romantiska vänskapen medgav stor rörelsefrihet för kvinnor som älskade kvinnor. De kunde lova varandra kärlek,

trohet och livslång hushållsgemenskap utan att det ansågs vara något konstigt med det. Förutsättningen var att känslorna antogs vara av en icke-erotisk sort, något som givetvis kunde kringgå i det privata livet men som i så fall måste förtigas i det offentliga.

Ungefär så brukar det beskrivas.¹⁷ Men det fanns känslor som inte rymdes i denna modell. För kompositören och domkyrkoorganisten Elfrida Andrée tycks den romantiska vänskapens frirum inte ha varit tillräckligt rymligt. I hennes efterlämnade papper finns följande anteckning från sommaren 1865:

Hon har gått och min själ uppfylles av längtan efter henne. Hvad för en oförklarlig dragningskraft hon har! ... men älskar man en person av samma kön så som jag älskar henne måste man blott sällan få träffa henne. Detta är en oegentlighet, hvarföre skulle man ej lika gärna kunna öfverge fader och moder för att lefva tillsammans med en person man håller af, fast af samma kön?¹⁸

Romantisk vänskap tycks heller inte ha varit nog för Therese Bruce (1808–1885), som i ungdomen bytte kön och livsstil och som sedan kom att leva resten av sitt liv som Andreas Bruce. I sin levnadsbeskrivning uppger han att han anhöll om könsbytet med orden ”om jag ej får gå med Byxsor kan jag inte lefva”, och lite längre fram skriver han: ”Fruktimmerna voro för mig allt! I alla!”¹⁹

Det är viktigt att komma ihåg att även om kvinnor som levde tillsammans många gånger kunde åtnjuta omgivningens vänskap och respekt, så skyddades de inte av några lagar och regler. Alice B. Toklas dog i fattigdom trots att hon borde ha varit en förmögen dam – Gertrude Steins arvingar beslagtogs nämligen Steins oskattbara konstsamling. Margot Hanel, Karin Boyes livskamrat, förnekades av släkt och vänner. ”Trots att hon levt med Karin Boye i sju år, återfinns hon inte i dödsannonsen, hon fick inte sitta bland de närmast sörjande och efter begravningen stod hon ensam kvar utanför kapellet”, skriver Pia Garde.²⁰ Klara Johanson och Ellen Kleman levde tillsammans i över tre decennier, men när Kleman dog fick Johanson lämna ifrån sig stora delar av det gemensamma biblioteket.²¹

Många gånger var det säkert sociala, politiska och ekonomiska

faktorer som gjorde att kvinnor levde tillsammans och det fanns goda skäl för det: de förlorade sin myndighet när de gifte sig, vilket rimligen måste ha varit svårsmält för kvinnorörelsens aktivister. Att leva med en man utan att vara gift var inget bra alternativ; ogifta mödrar och deras barn var illa sedda och det fanns inga samhällseliga skyddsnät för dem. Elin Wägner skildrade både lockelsen och svårigheten med den utomäktenskapliga heterosexualiteten i *Pennskaftet*. Kvinnolönerna var usla och det gick knappast att sätta upp ett eget hushåll på exempelvis en kontoristlön, något Wägner berättade om i en annan roman, *Norrtullsligan* (1908). Ytterligare ett problem var att det på sina håll fanns underskott på män att gifta sig med på grund av den stora utvandringen till Amerika. Det är lätt att hitta praktiska förklaringar till att kvinnor decennierna runt 1900 valde att leva tillsammans med kvinnor, men det är också lätt att hitta exempel på kvinnor som valde varandra av förälskelse och kärlek.

Den romantiska vänskapens frirum gjorde det möjligt för kvinnor att leva tillsammans i svärmisk innerlighet och att göra varandra till familj. Men dess existensvillkor var glasklart; om relationen inkluderade erotiskt begär fick detta inte märkas utåt. Viktigt var också att äktenskapet mellan man och kvinna skulle värderas högre än de samkönade relationerna. Det skulle vara bättre att vara "fru" än att vara "fröken".

Dessa föreställningar blev med tiden alltmer ifrågasatta, inte minst av kvinnorörelsekvinnorna. Gertrud Almqvist kritiserade det diskriminerande bruket av "fru" och "fröken" i en debattartikel 1911 och Lydia Wahlström drev med föreställningen om äktenskaps lyckobringande effekter i sin första roman: "Har Ni inte hört talas om den gamla damen, som hade en papegoja som svor och en pudel som åt tobak, och som tyckte hon hade det precis som om hon varit gift."²²

Den romantiska vänskapen hade växt fram i en tid när man gärna ville tro att kvinnor inte besvärades av erotiska begär på samma sätt som män så uppenbart gjorde, i varje fall inte de välbärgade kvinnorna. Detta hindrade inte att man projicerade tygellösa begär på prostituerade kvinnor och kvinnor från andra samhällsklasser och etniciteter än den egna. Den framväxande sexologin menade

att kvinnor, precis som män, hyste erotiska begär, även om de tog sig andra uttryck.

Samtidigt förändrades kvinnornas ekonomiska, rättsliga och sociala ställning. Äktenskap var inte längre kvinnans enda karriärväg. Kvinnor kunde, om än på långt sämre villkor än män, försörja sig själva. Den romantiska vänskapens tid var förbi.

Kvinnors samkönade relationer förlöjligades allt aggressivare i litteraturen. Ola Hansson, ett av den svenska dekadensens främsta namn, bidrog till demoniseringen av dem i novellen ”I dampensionen” i samlingen *Tidens kvinnor* (1914). Berättaren är en ung man som efter hand kommer till insikt om att allt inte är som det synes vara. Där han tidigare hade tyckt sig se vardaglig småtråkighet ser han nu medusor, hermafroditer och tribader:

Först kom en tanke så enkel att jag icke förstod, varför den icke framställt sig för mig långt före detta, och dock så ny och främmande, att jag vände på den i förvåning, utan att riktigt veta, vad jag skulle göra med den. I detta skenbart så alldagliga liv och i dessa efter allt att döma så genomsnittliga kvinnor, gående på allfarvägen, mötta av mig på denna, trängande sig där med andra vardagsmänniskor, vilka sannolikt voro som de, – vilka svindlande djup, vilket ogenomträngligt mörker, vilka skrämmande midnattspöken och vilka monstruösa former, – farliga djur, med långt huvudhår över vita kroppar, lockande för att döda, bitande med ljuva bett, – sjuka lidelser och onaturlig njutningsbrånad, rabies amorosa och rabies sexualis, tribadkult och hermafroditgåtor ...^{22b}

Exemplet Selma Lagerlöf

Selma Lagerlöf (1858–1940) levde och verkade under denna förändringsperiod. Hon hade kvinnor vid sin sida under hela sitt liv. Hon reste tillsammans med dem, tillbringade långa perioder av både ledighet och arbete i deras närhet och syntes ofta tillsammans med dem i offentliga sammanhang. Ingen tyckte att det var något konstigt med det. Inte då.

Samkönad sexualitet kriminaliserades 1865, när Selma Lagerlöf var sju år, och den skulle inte komma att avkriminaliseras förrän fyra år efter hennes död. I den mån hennes kärlek till kvinnor tog sig kroppsliga uttryck handlade det alltså om brottsliga handlingar. Men Lagerlöf behövde knappast oroa sig för polisen. Paragrafen användes inte mot kvinnor förrän på 1940-talet – och då mot personer som hade stört den allmänna ordningen även på annat sätt.²³ Men framförallt för att den romantiska vänskapstraditionen ännu dröjde kvar.

Vänskap sågs som ett lämpligt substitut för en kvinna när ett äktenskap av en eller annan anledning inte kunde realiseras. Så har det faktum att Selma Lagerlöf var låghalt fått tjäna som förklaring till att hon aldrig gifte sig. Att hon själv inte *ville* gifta sig är en tanke som sällan framskymtar i litteraturen om Lagerlöf innan hennes brev blev offentliga 1990, femtio år efter hennes död.²⁴ Om sina tankar kring ett eventuellt äktenskap för egen del skrev Lagerlöf:

När man absolut inte kan fördraga något herrskap öfver sig, så är det väl bäst att vara ogift, tycker du inte. Ifall du inte kunde rekommendera en ostindiefarare eller Afrikaresande. I alla händelser ämnar jag sprida bland mina bekanta berättelsen om en stor kärlek, som jag haft till en barndomsvän, som dog vid 19 el. 20 år, så att jag ej blir hållen för ett odjur.²⁵

Hon ska alltså berätta om en påhittad (hetero)kärlek för att inte framstå i dålig dager. De verkliga kärlekshistorierna, de med bland andra Sophie Elkan, Valborg Olander och Henriette Coyet, annonserade Selma Lagerlöf aldrig ut som något annat än vänskaper. Som författare tog hon aldrig upp ämnet samkönat begär, i varje fall inte på något entydigt sätt. Att förknippas med något sådant skulle ha varit svårt för henne både som privatperson och som författare. Ingen tog frivilligt på sig rollen som lesbisk eller homosexuell i offentliga sammanhang under decennierna kring 1900. Ingen. Men i breven till sina älskade tog hon förstås upp ämnet och hon såg dessutom till att breven skulle finnas kvar för eftervärlden att läsa. Hon *ville* alltså att vi skulle få veta. I början av relationen med Sophie Elkan skriver hon så här:

Jag ser i Köpenhamn så många förhållanden mellan kvinnor att jag måste försöka komma till klarhet med hvad naturen vill med det. (Det är naturligtvis absolut oantastliga kvinnor jag talar om.) Därför sätter jag nu definitionen på kärleken så här: behovet att äga en annan för att känna sig ha rätt att lefva. Den ingen älskar måste dö. /Kärleken/ är till för de lefvande mer än för de blifvande. Och hvarför skulle man ej kunna älska hvem som helst af människor lika högt.²⁶

Var gränsen mellan de förbjudna och de påbjudna känslorna och handlingarna gick var troligen något man lärde sig tidigt i livet. Samma sak gäller litteraturen. För Lagerlöf råkade det slumpa sig så att hon fick det hela förklarat för sig i samma stund som hon blev författare. I just det nummer av tidskriften *Dagny* där hon själv debuterade med några dikter 1886 publicerades också Sophie Adlersparres "Arbete och erotik", som så vitt hittills är känt är den första svenska text som tar upp frågan om hur kärlek mellan kvinnor får och inte får skildras i litteraturen.²⁷

Adlersparre recenserade en roman av Mathilda Roos, en författare som hon annars uppskattade. Men hon menade att Roos gick över gränsen när hon skrev om den "svärmiska, i erotik skiftande vänskap" som kunde uppstå mellan kvinnor. Adlersparre ville dels försvara emancipationen mot anklagelsen att den fick kvinnor att välja bort äktenskap och moderskap till förmån för karriär och kvinno-kärlek, dels värna den romantiska vänskapens kulturella frirum. För att lyckas med detta kritiserade hon det erotiska momentet i relationen mellan kvinnorna i Roos roman. Det *fick* helt enkelt inte försvaras vid den här tiden, särskilt inte av en kvinnlig skribent. Nu var det 1886.

Det som var centrum i hennes eget känsloliv kunde Selma Lagerlöf inte skildra öppet, men kanske gjorde hon det ändå på ett för-täckt sätt i novellerna "De fågelfrie" från 1892 och "Dunungen" från 1894, liksom i romanen *Bannlyst* (1918).²⁸ Den sistnämnda texten liknar en allegori över den samtida homofobin, åtminstone styckewis och delat. *Bannlyst* handlar om tabut mot kannibalism, men det som sägs om detta tabu kunde lika gärna ha sagts om det som fanns

mot homosexualitet. Allegorin hålls samman genom de underliggande orden "förbjuden frukt". Huvudpersonen Sven Elversson beskyls för att i en nödsituation ha ätit en bit av en död kamrats kropp och för detta möts han av vämjelse och hat som han inte kan bli fri från hur han än betar sig. Det äckel han väcker kan inte tyglas av goda argument och goda gärningar. Det klibbar fast vid honom och gör honom sämre än den sämste. Men inte i Sigruns ögon, för hon besvarar hans kärlek. Och inte i berättelsens, för där är han den tragiske hjälten. Sven är en ädel och duglig man, men behandlas som en icke-människa på grund av beskyllningen om att ha brutit mot tabut mot kannibalism. Samma sak skulle ha drabbat den som hade brutit mot tabut mot samkönad sexualitet.

Det som möjligen talar emot en sådan läsning är att *Bannlyst* i så hög grad är en fredsroman. Krigshandlingar borde läggas under tabu, det är romanens explicita budskap. Men texten aktualiserar motivkomplexet könsöverskridande och samkönat begär genom att det överskridande draget finns inskrivet i huvudpersonens karaktär och namn. Sven betyder "pojke" eller "ung man" samtidigt som det betyder "manlig oskuld", och efternamnet anspelar på "alv" eller "älva", ett slags finlemmat, androgynt sagoväsen. Sven Elversson står på gränsen mellan att vara man och att vara något annat. Han är en gränsvarelse också på andra sätt: Han är varken arbetarklass eller överklass, varken svensk eller engelsman, varken inlemmad i samhället eller helt utanförstående. Han lever i limbo.

Sven Elversson gör ofta saker som är kvinnligt kodade; han är följsam, inkännande och ödmjuk snarare än självhävdande. Han har en kvinnlig pendang i romanen, Lotta Hedman, som också gör saker som annars brukade tillskrivas det motsatta könet. Hon är allt annat än vän och vacker, hon kan vara högljudd och påstridig och anser sig bära på ett budskap till mänskligheten. Också hon älskar Sigrun och drar sig inte för att berätta om detta på tåget ända från Norrland till Dalsland, så högljutt att det hörs i hela vagnen, så högljutt att ingen hör vad hon säger, ingen utom Sven Elversson.

När Selma Lagerlöf var ung var samkönad sexualitet något så demoniserat att man inte kunde föreställa sig att vanliga, hyggliga kvinnor kunde ägna sig åt det och de kunde därför tryggt odla

sina relationer utan att mötas av misstro. ”Låt oss vara oss själva”, skrev kritikern Klara Johanson 1899 när hon flirtade med författaren Marika Stiernstedt, ”det är ingen risk, eftersom allmänheten inte begriper det”.²⁹ Men under Selma Lagerlöfs livstid blev samkönade begär mer och mer uppmärksammade i både fakta- och fiktionslitteraturen, först på ett avståndstagande sätt men så småningom mer nyanserat.

Lagerlöfforskningen förnekade i det längsta att Lagerlöf älskade kvinnor och hittade på olika förklaringar till hennes livsstil: ”Hon offrade kärleken för konsten!” eller ”Handikappad som hon var kunde hon inte få tag i någon man!” Alltså: ”Ingen ville ha’na!” Möjligen kan en och annan forskare ha sett kvinnornas betydelse i hennes liv, men avstått från att skriva om saken. Kanske tänkte de i så fall något i stil med: ”Vi måste skydda Selma Lagerlöf från de där ryktena!” eller ”Vad ska folk tro om mig om jag skriver om det där?” Sedan breven offentliggjordes är det omöjligt att förneka Lagerlöfs kvinnohistorier, men betydelsen av dem kan förstås fortfarande ifrågasättas: ”Det där är väl inget att tjata om! Det är ju texterna som är det viktiga!”

Litteraturhistoriker brukar ha skyhöga beviskrav för att acceptera existensen av samkönad kärlek, medan olikkönad tas för given. I sin Lagerlöfbiografi *Livets vågspel* (2002) funderar Vivi Edström över dessa frågor. Hon skriver om den sista av Lagerlöfs kärlekar, den med Henriette Coyet som Lagerlöf träffade vid 70 års ålder:

Men vilken var då arten av kvinnornas känslomässiga relation? Birgitta Odén varnar för att ”överinterpretiera de kärleksfulla tongångarna”. Ändå medger hon att mötet med Henriette Coyet givit Selma Lagerlöf ”en förhöjd livskänsla av den art som förälskelse ger. Hon tänker ständigt på sin nya vän, så mycket att hennes arbete blir lidande, hon drömmer om henne och längtar efter henne och hon har ett stort behov av att alltid veta hur vännen har det.” Om inte detta skall kallas kärlek så vet jag inte vad man i så fall menar med det.³⁰

Från tystnad till kontrollerande tal

Återkommande frågor i den här boken är *vad* man kunde säga och inte, *vem* som kunde säga vad och *hur* man kunde säga saker. Att det talades mer och mer om samkönad sexualitet i det offentliga samtalet under 1900-talets första decennier innebar inte att det talades fritt. Den homofobe Martin Koch skriver att det vilar ”en tung tystnad över homosexualiteten sådan den gestaltar sig i verkligheten”.³¹ Psykologen Esther Harding menar att ”själva ordet *homosexualitet* är en sådan buse, som knappast kan nämnas i hyggligt sällskap”.³² Och Lydia Wahlström kallar den samkönade kärleken för tidens *tremens tremendum*, något som handlar om fruktan, ångest och bortstötande.

Berättelser om det förbjudna handlar om en tid då ”hela sexualsystemet” förändrades, för att tala med Klara Johanson, eller om ”en erotisk kristid”, för att tala med Frida Stéenhoff.³³ Det var en tid då heterosexualitet diskuterades som aldrig förr och då även samkönad kärlek blev ett ämne i det offentliga samtalet. De som deltog i diskussionen var ofta vetenskapsmän av något slag, medan människor som identifierade sig som homo- och transpersoner bara uttalade sig anonymt eller, om det skedde under eget namn, utan att avslöja den egna livsstilen. När Vilhelm Lundstedt 1933 föreslog för Sveriges riksdag att homosexuella handlingar skulle avkriminaliseras, stödde han sig på ett utlåtande av en anonym läkare med kunskap om och egen erfarenhet av gaylivet. Trots den expertroll han hade i kraft av sitt yrke vågade läkaren (begripligt nog) inte framträda med eget namn.

Boken följer motivet kärlek mellan kvinnor från en tid när samkonat begär var förknippat med monstrositet, synd, kriminalitet och prostitution – idékomplex med rötter långt, långt tillbaka i historien. Trots att dessa gamla föreställningar levde vidare växte den romantiska vänskapen fram under 1700- och 1800-talen. Den blev till ett frirum för kvinnoälskande kvinnor i både liv och dikt och levde kvar i början av undersökningsperioden, även om den ansattes allt hätskare. Framställningen fortsätter in i en tid när överlastade beteendevetenskapliga förståelser började ta över den offentliga

retoriken i frågan, samtidigt som en vital gaykultur växte fram i de moderna storstäderna och samtidigt som många kvinnor kunde göra sig ekonomiskt självständiga och börja forma sina liv på sina egna villkor. Boken slutar med tre romaner skrivna omkring 1930, romaner som skildrar motivet på helt nya sätt utan att ta omvägen över några religiösa, vetenskapliga eller andra teorier. Här skildras samkönad kärlek helt enkelt som en näraliggande mänsklig möjlighet.

Ibland har år 1928 lyfts fram som ett genombrottsår i den lesbiska litteraturens historia. Då kom Virginia Woolfs *Orlando*, romanen om androgynen som lever genom århundrade efter århundrade, som uppträder än som man, än som kvinna och än som mansälskare, än som kvinnoälskare. Då kom Djuna Barnes vågade *Ladies Almanack*, som handlar om Natalie Barneys krets i Paris. I Sverige publicerades Gertrud Almqvists *I tolfte timmen*, en roman som gycklar med den heteromanliga psykoanalysen och lyfter fram en passion mellan kvinnor. Men framförallt kom Radclyffe Halls *The Well of Loneliness*, en roman som fälldes för obscenitet fast den på intet sätt är erotiskt frispråkig. Det som rörde upp känslorna var nog i stället att den med sexualpolitiskt engagemang skildrar en lesbisk kvinnas hårda livsvillkor och att den skriver fram homosexualitet som en medfödd läggning och inte ett symptom på någon form av fysisk eller psykisk defekt.

Året därpå, 1929, publicerades Virginia Woolfs *A Room of One's Own*, essän om kvinnorna och romanen som har kommit att bli klassikernas klassiker för alla som är intresserade av frågor om kön och skrivande. I denna roliga, skarpa och uppslagsrika text lyfter Woolf bland mycket, mycket annat fram det faktum att kvinnorna i den androcentriska litterära historien oftast bara har skildrats i relation till män, men att det i framtiden kanske kommer att bli möjligt att också skildra kvinnors relationer med kvinnor. Och att detta vore något radikalt nytt. ”För om Chloe tycker om Olivia och Mary Carmichael vet hur hon ska ge uttryck åt detta, kommer hon att tända en fackla i det stora rum, där ingen ännu har vistats.”³⁴

Men man kan om man vill förlägga genombrottet för den lesbiska litteraturen tidigare, exempelvis till Gertrude Steins språk-

experiment och Renée Viviens och Natalie Barneys nyläsningar av Sapfo vid 1900-talets början.³⁵ Eller till H. D., Bryher, Amy Lowell och andra modernister.^{35b} I Tyskland, det land som gav de starkaste impulserna till den svenska litteraturen och kulturen vid den här tiden, kom en rad romaner med lesbiskt motiv, exempelvis Aimée Duc, *Sind es Frauen?* (1901), Elisabeth Dauthendey, *Vom neuen Weibe und seiner Liebe. Ein Buch für reife Geister* (1900), Maximiliane Acker, *Freundinnen* (1923) och Anna Weirauch, *Der Skorpion* (1919–1931). I Sverige skrev Frida Stéenhoff om ämnet i olika genrer och Agnes von Krusenstjerna publicerade sin Tony-trilogi (1922–1926).

Ändå ligger det kanske något i 1928 som en milstolpe i roman-konstens skildringar av motivet, åtminstone i svensk litteratur. Jämför man Karin Boyes *Kris* och Margaretha Subers *Charlie* med tidigare skildringar ser man att här finns något nytt: en radikal vägran att reproducera gamla klichéföreställningar och ett sökande efter ett modernare sätt att tänka och leva.

Teori, metod, tidigare forskning, avgränsningar

Berättelser om det förbjudna skriver in sig i skärningspunkten mellan en genushistorisk och en queerteoretisk tradition, där några viktiga namn är Michel Foucault, Judith Butler, Teresa de Lauretis, Jack Halberstam och Eve Kosofsky Sedgwick.³⁶ Men teorin kommer här att användas på ett mer nedtonat sätt än det som varit vanligt i de senaste decenniernas genusvetenskapliga prosa, inte minst i den queerteoretiska. I mitt tycke har teorin ibland fått en alltför framträdande plats och skönlitteraturen har alltför ofta använts för att illustrera olika teories doxa. Jag vill i stället låta de litterära texterna och de historiska kontexterna stå i centrum.³⁷

I enlighet med queerteorin – om den nu kan tänkas i singularis – undviker jag om möjligt begrepp som bygger på föreställningar om fasta och naturgivna kategorier där kroppens kön och individens könsuttryck, hens förälskelser, begär och sexuella handlingar, hens civilstånd, yrke och sociala självviscensättning bakas samman till olika köns- och sexualitetsidentiteter. Jag föredrar alltså uttryck som ”samkönad kärlek”, ”samkönat erotiskt begär” och ”könsöverskri-

dande” framför ord som ”lesbiskhet” och ”homosexualitet”. Detta ligger också i linje med grundtanken i boken: att undersöka litterära figurationer kring samkönat begär, hur de samverkar med framställningar inom andra genrer och hur de förändras över tid. Men ibland blir denna strategi språkligt otymplig och jag tillåter mig då att använda mer lätthanterliga ord som ”homosexuell” och ”lesbisk” när jag skriver i mer generella termer. Till och med om företeelser som existerade innan dessa ord hade etablerats.

Queerteorin har ibland tillämpats på ett sätt som jag uppfattar som problematiskt: den har inte sällan använts ohistoriskt genom att olika fenomen har lyfts ur sina estetiska och historiska kontexter; sexualpolitiskt har den ibland stått i konflikt med radikalfeminismen och närmat sig sexliberalismen; den har ofta intresserat sig mer för det normbrytande, udda och konfliktfyllda än för det som passerar utan yttre ståhej, mer för vad män och transpersoner har haft för sig än för kvinnor och mer för sexologins framväxt än för kvinnorörelsen och de förändringar den bar med sig.

Som ett slags motvikt skulle jag därför vilja lyfta fram ett par äldre radikalfeministiska texter som numera sällan nämns men som var viktiga innan queerteorin slog igenom: Monique Wittigs ”The Straight Mind” från 1978 och Adrienne Richs ”Compulsory Heterosexuality and Lesbian Existence” från 1980. Båda kritiserar föreställningen om den rådande köns- och sexualitetsordningen som en naturgiven inrättning och beskriver den i stället som en samhällelig tvångsordning. Båda dessa författare föregrep alltså queerteorins begrepp ”heteronormativitet”, men med den skillnaden att de lade betydligt större vikt vid frågan om över- och underordning i relationerna mellan kvinnor och män.³⁸

Berättelser om det förbjudna bygger inte på någon egen inventering av all den litteratur som var aktuell under den undersökta perioden. I stället har jag – vanligtvis – utgått från bibliografier och tidigare forskning för att identifiera relevanta texter och författarskap och har sedan nystat vidare utifrån det jag har hittat där. Samtliga författarskap som tas upp i boken har alltså lyfts fram som queerteoretiskt intressanta av någon/några tidigare forskare eller i någon bibliografi, men jag har också hittat en hel del texter som ingen har

behandlat tidigare och identifierat intertexter och kontexter som aldrig har beaktats förr. Dessutom har jag placerat in texterna i ett historiskt förändringsskede som löper över 100 år.³⁹

Bibliografier som har varit värdefulla för mitt arbete är Anita Alexandersson, *Den långa vägen. Lesbisk skönlitteratur på svenska 1900–1987* (1989), Gerd Brantenberg med flera, *På sporet av den tappte lyst* (1986), Dodo Parikas, *HBT speglar i litteraturen* (2009) och Sebastian Lönnlöf, *HBTQ. Böcker bortom normen* (2014) samt Jan Magnussons nätsida *LGBTQ-litteratur*.

Den metod jag har använt för att hitta relevanta texter, diskussioner och kontexter har varit att läsa mycket, både skönlitteratur och annan litteratur, inte minst av författare som har skrivit om könspolitiska frågor. Det var på så sätt jag fick upp ögonen för Frida Stéenhoffs texter om samkönad kärlek. Dessutom har jag förstås läst en hel del forskning om perioden, både litteraturvetenskaplig och annan, och har där hittat uppslag som jag har kunnat följa – ibland i en helt annan riktning än den som forskarna själva har valt. Jag sökte också i Litteraturbanken och konstaterade att om man slår på någon av de många beteckningar som fanns på samkönad kärlek och de människor som ägnade sig åt den är det oftast August Strindbergs namn som dyker upp. Samma sak händer om man slår på "Oscar Wilde" och "Philipp av Eulenburg", två män som ställdes inför rätta för samkönade kärleksrelationer och som blev föremål för hetsiga drev i den internationella pressen.^{39b} Men några uppslag som jag inte redan kände till fann jag inte på detta sätt. De sökmetoder jag har arbetat med fångar troligen inte upp alla texter som kunde vara relevanta för projektet. Säkerligen finns det fler fynd att göra i den svenska litteraturens historia. Men att systematiskt gå igenom alla författarskap från den här tiden låter sig helt enkelt inte göras på en treårig projekttid.

Det mesta av den sparsamma forskning som finns om erotiskt begär mellan kvinnor i svensk litteratur är kortare studier av enskilda litterära texter som inte är inriktade på att undersöka historiska förändringar. Men det finns några arbeten med ett längre tidsperspektiv som tar upp den tidsperiod som undersöks här. Viktigast av dem är litteraturvetarna Jenny Björklunds *Lesbianism in Swedish*

Literature (2014), Liv Saga Bergdahls *Kärleken utan namn. Identitet och (o)synlighet i svenska lesbiska romaner* (2010), Lisbeth Stenberg, *I kärlekens namn. Om människosynen, den nya kvinnan och framtidens samhälle i fem litteraturdebatter 1881–1909* (2009) och Kristina Fjelkestams *Ungkarlsflickor, kamrathustrur och manhaftiga lesbianer* (2002). Viktig är också Kristin Järvstads *Den kluvna kvinnligheten. "Öfvergångskvinnan" som litterär gestalt i svenska samtidsromaner 1890–1920* (2008), en bok som bygger på en genomgång av "samtliga prosaverk av kvinnliga författare som publicerats under åren 1890–1920".⁴⁰ Det hittills mest omfattande historiska verket om samkönat begär i Sverige är *Sympatiens hemlighetsfulla makt. Stockholms homoseksuelle 1860–1960* (1999). Här finns värdefulla överblickar och historiska kontexter även om det handlar mer om män än om kvinnor. En bra historisk översikt ges också i *Undantagsmänniskor. En svensk HBTQ-historia med utblickar i världen* (2015). *Nordisk kvinnolitteraturhistoria* (1993–2000, med senare uppdateringar i nätupplaga) har med en del texter om samkönad kärlek, även om verket som helhet inte undersöker motivet på något systematiskt sätt och ibland missar det även när det uppenbart finns där. Två historiskt inriktade pionjärverk om svensk lesbisk historia är Pia Lundahls *Intimitetens villkor. Kön, sexualitet och berättelser om jaget* (2001) och Greger Emans *Nya himlar över en ny jord. Om Klara Johanson, Lydia Wahlström och den feministiska vänskapskärleken* (1993). En annan viktig studie är Arne Nilssons och Margareta Lindholms *En annan stad. Kvinnligt och manligt homoliv 1950–1980* (2002), även om den handlar om en senare tidsperiod än den som är aktuell här.

Äldre litteraturvetenskaplig och biografisk forskning gör (medvetet eller omedvetet) som regel allt för att osynliggöra och/eller bortförklara förekomsten av samkönad kärlek i litteraturen och livet, men det finns ändå några äldre författarbiografier som tar upp ämnet, exempelvis Elsa Björkman-Goldschmidts *Harriet Löwenhjelm* (1947) och Margit Abenius *Drabbad av renhet. En bok om Karin Boyes liv och diktning* (1950). Även Hagar Olssons kommenterade utgåva av vännen Edith Södergrans brev, *Ediths brev* (1955), tar upp frågan – rimligt nog eftersom den så uppenbart fanns inskriven i breven.

Det är fortfarande regel snarare än undantag att det mesta och de flesta betraktas som heterosexuella ända tills motsatsen har bevisats. Olikkönade begär tas för givna, medan samkönade uppfattas som något sällsynt och spektakulärt.⁴¹ Att använda heterosexualitet som tolkningsram för allt och alla passerar fortfarande som vore det estetiskt och sexualpolitiskt neutralt, medan forskning om samkönade begär på förhand klassificeras som ideologidrivnen och känslostyrd.

Men klimatet har trots allt förändrats de senaste decennierna och det finns numera en rad högtintressanta biografier om intellektuella kvinnor som inte väjer för den samkönade kärleken. Särskilt viktiga är Kristina Lundgren, *Barrikaden valde mig. Ada Nilsson, läkare i kvinnokampen* (2014), Pia Garde, *Karin Boye och människorna omkring henne* (2011), Carina Burman, *K. J. En biografi över Klara Johanson* (2007), Ulrika Knutsons gruppbiografi om Fogelstadkvinnorna, *Kvinnor på gränsen till genombrott* (2004), Eva Helen Ulvros, *Sophie Elkan. Hennes liv och vänskapen med Selma Lagerlöf* (2001) och Roger Holmströms tvåbandsverk om Hagar Olsson från 1993–1995. Listan kunde göras längre.

Berättelser om det förbjudna fokuserar kvinnliga författarskap och kvinnors samkönade begär. Det hade varit intressant att jämföra kvinnliga och manliga författares skildringar av motivet, men bortsett från exkursen om sexologin har jag av praktiska skäl avstått från det. (Brist på tidigare forskning. Brist på tid.) Det hade också varit intressant att undersöka likheter och olikheter i skildringen av mäns respektive kvinnors samkönade kärlek, men jag har avstått från det av samma skäl.

Den kunniga läsaren kommer att upptäcka att jag inte har tagit med poeterna som väl borde ha varit givna – Edith Södergran, Harriet Löwenhjem och Karin Boye. (Romanförfattaren och kritikern Karin Boye har dock en mycket viktig plats i framställningen.) Det handlar om att jag hoppas kunna återkomma till dem på annat sätt och i annat sammanhang längre fram. Ytterligare en skribent som den initierade läsaren kanske kommer att sakna är Klara Johanson. Jag tog inte med henne eftersom hon inte skrev skönlitteratur. Där- emot dyker hon upp med sina skarpa iakttagelser och kommentarer här och var, precis som hon gör i *Kärlekshistoria*.

Bokens kapitel

Det första kapitlet handlar om Frida Stéenhoffs mångåriga skrivande om kärlek mellan kvinnor. Hennes drama "Det moderna Lesbos" från 1899 var så uppseendeväckande att förlaget inte vågade trycka det och väninnan Ellen Key förskräckt försökte heterosexualisera det. Ämnet var tabu. Ändå återkom Stéenhoff till det, bland annat i novellen "Ett sällsamt öde" (1911) och i dramat *Kärlekens rival* (1912). Hennes socialpolitiska befrielseprojekt inkluderade samkönad kärlek. Trettio år efter "Det moderna Lesbos" återkom Stéenhoff en sista gång till detta tabuerade ämne, men nu hade samtalsklimatet förändrats och andra skribenter hade tagit över ledartröjan.

I nästa avsnitt är det romanen *Vi stackars kvinnor...* som står i centrum. Den publicerades 1917 under pseudonymen "Elsa Gille". Anonymiteten var troligen en förutsättning för att författaren skulle kunna skriva så öppet som hon faktiskt gjorde, för det är uppenbart att texten handlar om erotiska begär även om känslorna aldrig ges några namn. Romanen reproducerar mängder av homofoba klichéer, men innehåller också flera apologier för den samkönade kärlekens rätt.

I kapitel tre handlar det om proletärförfattaren Maria Sandels *Droppar i folkhavet* (1924). Skildringen av Naima och Sonja, två prostituerade kvinnor som har en erotisk relation med varandra, är influerad av den bildvärld som odlades i dekadens och fin de siècle. Dekadenterna hade excellerat i antydningar om förbjudna begär, men deras könsöverskridande bildvärld stelnade så småningom till klichéer som kunde dyka upp i den antihomosexuella och antifeministiska retoriken. I berättelsen om den farsartade konfrontationen mellan de prostituerade kvinnorna och den brutala sedlighetspolisens står emellertid berättaren tveklöst på de prostituerade kvinnornas sida.

Lydia Wahlström berättade om samkönad kärlek både i sina romaner och i sitt självbiografiska skrivande. I romanerna kamouflerade hon det förbjudna motivet på ett eller annat sätt, men inte mer än att den intresserade och insatta läsaren kunde ana sig till det. I memoarerna gav hon dessutom nycklar till romanernas persongal-

leri, och om man använder dem öppnas dörrar till en textvärld som rymmer häpnadsväckande nakna skildringar av samkönade passioner.

Bokens längsta kapitel ägnas åt Agnes von Krusenstjernas romansviter om Tony respektive fröknarna von Pahlen. Krusenstjerna är vid sidan av Karin Boye kanske den författare i den svenska 1900-talslitteraturen som har betytt mest för den lesbiska läsekretsen. Under senare år har genusforskare gärna lyft fram henne som en föregångare till både radikalfeminism och queerteori, men detta problematiseras i föreliggande text. Tonysviten från mitten av 1920-talet ger en nyanserad bild av samkönad kärlek, men den efterföljande Pahlensviten är kluven både estetiskt och ideologiskt. Den innehåller inte bara feminism och könspolitiskt nytänkande utan också antifeminism, antisemitism, klasstänkande och homofobi som tidigare genusforskare inte velat se. Pahlensviten satte de flesta av tidens föreställningar om kön och sexualitet i spel, men inte bara de nyskapande utan också de djupt reaktionära.

Det avslutande kapitlet tar upp tre romaner skrivna av Gertrud Almqvist, Margareta Suber respektive Karin Boye, som gör upp med de negativa värderingar och besynnerliga tankefigurer som hade spökat runt i bildkonsten, litteraturen och sexologin så länge. Ingen av dessa författare försöker ringa in vad samkönad kärlek positivt är eller *kunde vara*, utan nöjer sig med att skala bort lager efter lager av allt det fördomsfulla tankegods som hade klistrats på den genom åren. Det finns en öppenhet inför samkönad kärlek i dessa texter, som inte skulle få någon motsvarighet i svensk litteratur förrän under de sista decennierna av 1900-talet. Däremellan kom andra världskriget.

Boken slutar med en exkurs om tidens sexologiska föreställningar, som samtidigt kan läsas som en del av inledningen. Sedan Michel Foucaults *Sexualitetens historia I. Viljan att veta* (1976, 1980) har sexologins betydelse för formeringen av den moderna homosexualiteten varit en utgångspunkt för forskningen. Teorin har varit att sexologin satte igång den process där samkönat begär, i stället för att som tidigare ses som syndigt och brottsligt, nu började ses som tecken på sjukdom. Men den teorin tål att diskuteras, inte minst när det gäller kvinnor för vilka kvinnorörelsen självklart måste ha varit

viktig. Exkursen bygger på en egen genomgång av källmaterialet – men inte av all forskning på området. Den är tänkt som en service till läsaren och lyfter fram 1) förändringar över tid, 2) utbytet mellan konstens verklighetsbilder och vetenskapens, 3) de föreställningar om kvinnoemancipationen som finns inskrivna i dessa texter och 4) synpunkter på denna vetenskap från några kvinnor.